

8. Alehina S. V. *Inklüzivnoe obrazovanie: istoria i sovremenost. Uchebno-metodicheskoe posobie* //Pedagogicheski universitet «Pervoe sentäbrä», 2013. - 33 с. -kniga

9. Vasilenko A. *Íu. Ekzistensionálnaia pozisia lichnosti pedagoga kak faktor realizasii inklüzivnogo obrazovania detei s osobymi obrazovatelnyimi potrebnostämi [Teks]* /A. Íu. Vasilenko // *Inklüzivnoe obrazovanie: problemy, poiski, rešenja: materialy mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferensii (sentabr 2011).* – Íakutsk: Ofset, 2011. – S. 209 – 211.- trudy konferensi

10. Filimonova V. Í. *Profesionalnaia podgotovka pedagogov spesiálnogo i inklüzivnogo obrazovania v usloviah pedagogicheskogo vuza [Teks]* / V. Í. Filimonova // *Stanovlenie i razvitie inklüzivnogo obrazovania v regione Severnyi Kavkaz: materialy regionálnoi nauchno-prakticheskoi konferensii (26 – 27 noiabrä 2010 god)* – Armavir: RÍS AGPA, 2010 - S.158-160. - trudy konferensi

УДК 373

МРНТИ 14.35.05

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-5496.11>

К.Р. Кажимова¹, Ж.Б.Батырбаева¹, А.Т. Туралбаева²

¹*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
Орал қ., Қазақстан*

²*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада авторлар мұғалімдердің мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істеуге дайындығы инклюзивті білім беруді сәтті жүзеге асырудың маңызды шарты екенін айтады.

Мақалада педагогтардың кәсіби қызметке дайындығының мәні мен құрылымдық компоненттерінің теориялық тұжырымдамалары әр түрлі ғылыми көзқарастар тұрғысынан талданған, педагогтардың білім беру инклюзиясы жағдайында жұмыс істеуге психологиялық дайындығы проблемасының ерекшеліктерін қарастырған.

Ғылыми еңбектерге теориялық талдау дайындық проблемасының негізгі аспектілерін бөліп көрсетуге, психологиядағы кәсіби қызметке, психологиялық дайындықтың ерекшеліктері мен құрылымын анықтауға, педагогтарды инклюзия жағдайында жұмыс істеуге, қазіргі кезеңдегі кәсіби дайындық барысында оны қалыптастырудың негізгі мәселелерін анықтауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде авторлар болашақ мұғалімдердің инклюзивті білім беруге психологиялық-педагогикалық дайындығы қазіргі әлемдегі адамның тиімді кәсіби іс-әрекетінің сәттілігінің қажетті шарты болып табылады деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: психологиялық дайындық, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар, инклюзивті білім беру, болашақ педагогтардың инклюзивті білім беру жүйесіндегі психологиялық дайындығы.

Kazhimova K.R.¹, Batyrbayeva Zh.B.¹, A.T.Turalbayeva²

¹*West Kazakhstan University named after M.Utemisov*

²*Kazakh national pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

INCLUSIVE EDUCATION OF FUTURE TEACHERS ISSUES OF PSYCHOLOGICAL READINESS

Abstract

In this article, the authors note that the readiness of teachers to work with children with disabilities is an important condition for the successful implementation of inclusive education. The article analyzes the theoretical concepts of the essence and structural components of teachers' readiness for professional activity from the positions of various scientific approaches, and also considers the specifics of the problem of teachers' psychological readiness to work in conditions of educational inclusion.

The theoretical analysis of scientific papers allow us to identify the main aspects of the problem of readiness for professional activity in psychology, to determine the specifics and structure of the psychological readiness of teachers to work in conditions of inclusion, to identify main problems of its formation in the course of professional training at the present stage. As a result, the authors came to the conclusion that the psychological and pedagogical training of future teachers for inclusive education is a necessary prerequisite for the success of an effective professional activity of a person in the modern world.

Keyword: psychological training, children with special educational needs, inclusive education, psychological training of future teachers in the system of inclusive education.

К.Р. Кажимова¹, Ж.Б.Батырбаева¹, А.Т.Туралбаева²

¹*Западно-Казахстанский университет им. М. Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

²*Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

ВОПРОСЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ В СИСТЕМЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье авторы отмечают, что и готовность педагогов к работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья является важным условием успешной реализации инклюзивного образования. В статье проводится анализ теоретических представлений о сущности и структурных компонентах готовности педагогов к профессиональной деятельности с позиций различных научных подходов, также рассматривается специфика проблемы психологической готовности педагогов к работе в условиях образовательной инклюзии.

Теоретический анализ научных работ позволил выделить основные аспекты проблемы готовности к профессиональной деятельности в психологии, определить специфику и структуру психологической готовности педагогов к работе в условиях инклюзии, обозначить ключевые проблемы ее формирования в ходе профессионального обучения на современном этапе. В результате авторы пришли к выводу, что психолого-педагогическая подготовка будущих педагогов к инклюзивному образованию является необходимой предпосылкой успешности эффективной профессиональной деятельности человека в современном мире.

Ключевые слова: психологическая готовность, дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, психологическая готовность будущих педагогов к инклюзивному образованию.

Кіріспе. Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі принциптері: бәрінің сапалы білім алуға тең құқылығы, білім беру жүйесін дамытудың басымдығы және әр

тұлғаның зияткерлік дамуын, психофизиологиялық және жеке ерекшеліктерін ескере келе, халыққа арналған білім берудің барлық деңгейлерінің қол жетімділігі болып табылады.

Инклюзивті (франц. *inclusif* – өзіне енгізетін, лат. *include* – ішіне аламын, енгіземін) немесе енгізілген білім беру – жалпы білім беру мектептерінде ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту үрдісін сипаттау үшін пайдаланылатын термин. Инклюзивті білім берудің негізіне балалардың кез келген кемсітушілігін болдырмайтын, барлық адамдарға тең қарым-қатынасты қамтамасыз ететін, бірақ ерекше білім алу қажеттіліктері бар балалар үшін ерекше жағдай жасайтын идеология жатады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңының 1-бабы, 21-4 тармақшасында инклюзивті білім беру – ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке-дара мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық білім алушылардың білім алуына тең қолжетімділікті қамтамасыз ететін процесс деп көрсетілген [1].

Қазақстан Республикасында 2000 жылдардан бастап білім беру саясатында ерекше қажеттілігі бар балаларға қатысты жаңа бағыттар қалыптасуда, балаларды әлеуметтендіру, тәрбиелеу, білім беру, әлеуметтік қолдау және бейімдеудің тиімді жолдарын белсенді іздеу жүргізілуде. Жалпы білім беру жүйесіне ерекше қажеттілігі бар балаларды дені сау құрдастарымен білім беру ортасына кіріктіру бойынша процестер енгізіле бастады.

2002 жылы алғаш рет посткеңестік кеңістікте Қазақстан Республикасының «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетулік қолдау туралы» Заңы [2] күшіне енді, онда тек арнайы білімге ғана емес, олардың қоғамдағы орнына да басқа көзқарасты көрсететін, осы санаттағы балалардың құқығын қорғауға қағида түрінде жаңа - инклюзивті – тәсіл бекітілген. Заң әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетулік қолдаудың формалары мен әдістерін анықтайды, мүмкіндігі шектеулі балаларға тиімді көмек жүйесін құруға, олардың тәрбиесіне, оқуына, еңбектік және кәсіптік дайындығына, бала мүгедектігінің алдын-алуға байланысты мәселелерді шешуге бағытталған.

Зерттеу материалдары және әдістері. Л.С. Выготский идеяларын дамыта отырып, кеңестік ғалымдар ерте психологиялық-педагогикалық көмек көрсету және даму кемістігін түзету бойынша кешенді бағдарламалар әзірлеп, эксперименттік түрде сынақтан өткізе бастады және осы негізде баланың әлеуметтік және жалпы білім беру ортасына ерте кіріктірілуі жүзеге аса бастады (Е.Л. Гончарова, И.А. Кукушкина, Т.Н. Князева, И.Ю. Левченко, Н.Н. Малофеев, Н.М. Назарова, О.С. Никольская, Г.Н. Пенин, Л.И. Плаксина, Ю.А. Разенкова, С. Н. Сорокоумова, В. В. Ткачева, Н. Д. Шматко, Л. И. Солнцева, С. Л. Хорош және т.б.) [3, 115 б.].

Е.Р. Ярская – Смирнова инклюзивті білім берудің спецификасын өз мақаласында аша отырып, «инклюзивті білім беру балалардың барлық қажеттіліктеріне жауап беретіндей мектепті және оқу орындарын реформалау және қайта жасақтау ретінде сәйкес келетін ұғым», - деп атап көрсетті.

Т. Бут бала кіріктіре оқыту жағдайында қатысады, ал инклюзиялық білім беруде үдеріске, білім беру жүйесіне толық қосылады деп есептейді.

О.Н. Ертанова «интеграция» және «инклюзия» ұғымдарының мағынасын жете зерттей отырып, олар синонимді және терминологиялық туыстығы бар деген қорытындыға келеді.

Мамандар «интеграция» мен «инклюзия» ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың білім беру жүйесіне енуінің әртүрлі деңгейін сипаттайтынын көрсетеді.

Н.М. Назарова инклюзия – бұл білім беру интеграциясы екенін көрсетсе, ал Е.А. Екжанова интеграция – бұл инклюзияның бастапқы сатысы екенін айтады [4, 27 б.].

Инклюзивті білім беру дегеніміз – балалардың жынысына, жас ерекшеліктеріне, географиялық тұратын жеріне, қимыл-қозғалыстық және ақыл-есінің жағдайына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына қарамастан, сапалы білім алу және өздерінің әлеуетін дамыту мүмкіндігіне ие болу.

Инклюзивті оқыту - барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектепте және мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту- оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім берудің негізі - балаларға қатысты кез-келген кемсітушілікті жоққа шығаратын, барлық адамдарға тең қарым-қатынасты қамтамасыз ететін, бірақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға ерекше жағдай туғызатын идеология [5, 65 б.].

Инклюзивті білім берудің сегіз қағидасы бар:

1. Адамның құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетістіктерімен анықталады.

2. Әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті;

3. Әркімнің қарым-қатынасқа және оны тыңдауға құқығы бар;

4. Барлық адамдар бір-біріне қажет;

5. Шынайы білім нақты қарым-қатынастар аясында жүзеге асыды;

6. Барлық адамдар өз құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді;

7. Барлық оқушылар үшін жетістікке жеу- өзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру;

8. Жан жақтылық адам өмірінің даму аясын кеңейтеді.

Инклюзивті білім беру өзінің басты мақсаты ретінде білім берудің бір немесе басқа түріне тең қол жетімділікті қамтамасыз етуді және барлық балалардың білім алуда жетістікке жету үшін қажетті жағдайларды жасауды қояды [6, 23 б.].

Инклюзивті білім берудің міндеті барлық балаларды мектеп жүйесіне қосу және олардың тең құқықтығын қамтамасыз ету, сондай-ақ осы балалардың жеке және интеллектуалды әлеуетін, эмоционалды, коммуникативті, физикалық дамуын жүзеге асыру үшін мүгедектік нәтижесінде пайда болған «екінші дәрежелі» ақаулар алдын-алуға немесе еңсеруге қолайлы жағдай туғызу [7, 15 б.].

Дамыған демократиялық қоғамдастықтың заманауи білім беру жүйесі жеке тұлғаның білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған, оның ішінде:

- жеке бейімділікті, қызығушылықтарды, мотивтер мен қабілеттерді ескере отырып, жеке тұлғаның толық және әр түрлі қалыптасуы мен дамуы қажеттілігі (тұлғалық жетістігі);

- адамның әлеуметтік ортаға үйлесімді енуі және қоғам өміріне жемісті қатысу қажеттілігі (әлеуметтік жетістік);

- жалпыға ортақ еңбек және практикалық дағдыларды, мамандық таңдауға дайындық арқылы (кәсіби жетістік) тұлғаны дамыту қажеттілігі [5, 66 б.].

Инклюзивті білім беру негізінен тұлғалық-бағытталған болып табылады. С.Н. Сорокоумова бойынша инклюзивті білім беру «әр баланың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыратындай» деңгейде ұйымдастырылуы керек. Инклюзивті білім беруге арналған қажеттіліктердің қатарында мүмкіндігі шектеулі балалардың интеллектісін дамыту ғана емес, сонымен қатар олардың әлеуметтік, рухани, шығармашылық, эмоционалдық дамуы бар. Бұл білім беруде мұғалім ақпарат көзі емес, оқушы тұлғасын дамытуда көмекші болады.

Заңды түрде инклюзивті білім беру міндетті болып табылады. Инклюзивті білім беру жеке бейімделген білім беру бағдарламасына сәйкес әр бөлек жағдайда ата-ананың қалауы бойынша және баланың қызығушылықтары мен мүмкіндіктері негізінде ұйымдастырылады.

Инклюзивті білім беру идеяларын дамыту арнайы психология және білім берудегі тұлғалық-бағдарланған тәсілге негізделген. Инклюзивті білім беруді ойдағыдай жүзеге асырудың маңызды шарты - мұғалімдердің мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істеуге кәсіби әзірлігі мен дайындығы.

Қазақстандағы орта мектептерде интеграция және инклюзия идеяларын кеңінен енгізу көбінесе кадрлардың біліктілігіне байланысты, ол болашақ мұғалімдерді даярлау процесінде өзгерістерді қажет етеді. Осы тұрғыдан алғанда, кәсіптік шеберлікке жетудің маңызды шарты - орта арнаулы және жоғары кәсіптік білім беру ұйымдарындағы арнайы психологиялық-педагогикалық дайындық, бұл мұғалімге ерекше білім беру қажеттіліктері

бар балалар мен олардың қалыпты дамып келе жатқан құрдастарымен бірлескен білім беру жағдайында кәсіби қызметті тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мұғалімдерді даярлаудың стратегиялық бағыттары С.И. Архангельский, Е.П. Белозерцева, Н.В. Кузьмина, М.М. Левина, В.А. Слостенин, Л.Ф. Спирина, А.И. Щербакова және басқаларының еңбектеріне қарастырылған.

Әдебиеттерде «дайындық» ұғымының әр түрлі аспектілері қарастырылады. Психологияның үлкен түсіндірме сөздігі «дайындық» категориясына келесі анықтамаларды береді:

1. Ағзаның әрекетке немесе реакцияға бейімделуге дайындық жағдайы.

2. Адамның тәжірибеден пайда көруге дайын болу күйі. Тәжірибе түріне байланысты бұл күйді салыстырмалы түрде қарапайым және биологиялық тұрғыдан анықталған немесе таным мен даму тұрғысынан күрделі деп түсінуге болады [8, 36 б.].

К.К. Платонов бұл түсінікті іс-әрекеттің жоғары қабілетін қамтамасыз ететін ерекше психикалық күй немесе «психикалық күйлер, психикалық процестер мен тұлғаның қасиеттері арасындағы аралық позицияны алатын, оған қарсы кәсіби қызметтің тиімділігін қамтамасыз етуге қажетті процестер дамитын функционалды деңгей қалыптастыратын психикалық күй» деп санайды. М.И. Дьяченко және Л.А. Кандыбович пікірінше, дайындық дегеніміз - тұлғаның мотивтерімен және психикалық ерекшеліктерімен шартталған адамның белгілі бір мінез-құлыққа бейімділігі, белсенді іс-әрекеттерге бағдары, сол уақыттағы сәтті әрекетке адамның бейімделуі [8, 11 б.].

В.А.Крутецкий «дайындық» дегенді оған белсенді позитивті қатынаста, дамудың жоғары деңгейінде құмартып, ынта-ықыласқа ауысатын белсенділікке бейімділік ретінде анықтайды. В.А.Крутецкий «дайындық» ұғымына тиісті саладағы белгілі бір білім, білік және дағды қорының болуын да қосады.

Т.А.Кондратьева іс-әрекетке дайын болуды болашақ маманға өзінің кәсіби функциялары мен міндеттерін саналы және жауапкершілікпен, жұмысты білу, сауатты бастау және шығармашылықпен орындау мүмкіндігін қамтамасыз ететін осындай қажетті қатынастардың, ұстанымдардың, қасиеттер мен жеке сапалардың қалыптасуын болжайды деп санайды [9, 105 б.].

Бұл анықтамаларда келесі сипаттамаларда бар: «икемделу», «мақсат», «бейімделу», «психикалық күй», «қасиет, сапа», «бейімділік» және т.б. «дайындық» ұғымының әр түрлі жақтары мен сипаттамаларын көрсетеді. Ғылыми түсіндірмелердегі мұндай шашыраңқылық бұл ұғымның мәнін түсінуді қиындатады.

Психологиялық әдебиеттерде дайындықтың нақты формаларына назар аударылады:

- тұлға бағдары (Д.Н. Узнадзе және басқалары);

- жеке тұлғаның жұмысқа дайындығы (Н.Д. Левитов, К.К. Платонов, Л.А. Кандыбович және т.б.);

- спорттағы старт алдындағы жағдай (Алаторцев В.А., Ф. Генев);

- оператордың қырағылық жағдайы (Л.С. Нерсисян және басқалар).

Қолданыстағы тәсілдерді талдау көрсеткендей, дайындық көбінесе сананың, психиканың, функционалды жүйелердің белгілі бір күйі ретінде жауапты әрекеттер немесе оларға дайындық жағдайында зерттеледі. Дайындық ұғымы субъектінің мүмкіндігі, бейімділігі ретінде көрсетіледі, ол жеткілікті жоғары деңгейде әрекет етуге бейім, еңбек жағдайына тез бейімделудің, одан әрі кәсіптік дамудың және біліктілікті арттырудың шарты ретінде әрекет етеді.

Бұл зерттеуде дайындық бізді ең алдымен кәсіби дайындық ретінде қызықтырады, яғни, өзін белгілі бір кәсіби қызметті орындауға қабілетті және дайын деп санайтын және оны орындауға ұмтылатын тұлғаның субъективті күйі.

Зерттеудің нәтижелері және талқылануы. Кәсіби іс-әрекетке дайындық мәселесін зерттеуді талдау оны зерттеу бағыттар бойынша (психологиялық, акмеологиялық, психологиялық-педагогикалық, педагогикалық) және бағыттар бойынша (жеке,

функционалды, тұлғалық-әрекеттік) жүзеге асырылатындығын көрсетті. Дайындықты зерттеудің тұлғалық бағыты болашақ іс-әрекет сипатымен шартталған тұлғаның жеке қасиеттерінің көрінісі ретінде түсініледі. К.А. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, Г.Н. Жуков, И.С. Кон, С.Г. Косарецкий, Л. М.Королев, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, В.В. Мерлин, Ф.Т. Михайлов, А.Г. Моренко, Н.Ф. Соколова, А.Ц.Пуни, В.В. Столин, А. Г. Спиркин, В.Ф. Сафин, Н.И. Чеснокова, Е.В. Шорохова, Л.В. Харина және басқалар осы сұрақты зерттеумен айналысты [3, 6,7].

Дайындықты зерттеудегі функционалды бағыт психикалық функциялар іске қосылатын уақытша дайындық пен еңбек қабілеттілігінен, іс-әрекеттерді жүзеге асыруға қажетті барлық физикалық және ақыл-ой ресурстарын жұмылдыра білуінен көрінеді. Оны В.А.Алаторцев, В.И.Бочелюк, Д.К.Войтюк, Г.С.Дунин, Е.П.Ильин, З.А.Кулаева, Н.Д.Левитов, Л.С.Нерсесян, және басқалары зерттеді.

Тұлғалық-әрекеттік бағыты кәсіби қызметке дайындық, тұлғаның барлық аспектілері бойынша дайындық проблемаларының көрінісінен, өз функцияларын тиімді орындау мүмкіндігін қамтамасыз ететін тұтастықта көрінеді. Кәсіби іс-әрекетке дайындықты зерттеушілер Р. Е. Булат, А.А. Деркач, И.С. Поташник М.М. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, И.А.Григорьянц, А.В. Кисляков, А.Г.Моренко, Н.Ф. Соколова, И.Н. Черемухина, О.А.Шостакович, Н.Д. Хмель және басқалар [9, 22 б.].

Бүгінгі күні психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде адамның кәсіби іс-әрекетке дайындығы құбылысы туралы жеткілікті кең теориялық және эксперименттік материал жинақталды, дайындық ұғымы тұжырымдалды, мазмұны, құрылымы, дайындықтың негізгі параметрлері және оның дамуына әсер ететін жағдайлар мен оның көріністерінің тұрақтылығы анықталды (Д.И. Водзинский, А.Д.Ганюшкин, Я.Л.Коломенский, А.Т.Короткевич, И.Б.Котова, А.И.Кочетов, Б.С.Мерлин, В. Н.Мясищев, Н.Д.Левитов, А.С.Нерсесян, А.Ц.Пуни, К.К.Платонов, Д.Н.Узнадзе, т.б.).

Педагогтің инклюзияға кәсіби дайындығы оның педагогикалық іс-әрекетті тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін білімі мен құзыреттілік деңгейімен анықталады. Педагогтардың инклюзивті беру саласында жұмыс істеуге дайындығы қоғамның қазіргі қажеттіліктеріне жауап беретін мұғалімдерді даярлау мен қайта даярлаудың мақсаты мен нәтижесі болып табылады.

Е.Г. Самарцева педагогтің инклюзивті білім беруге кәсіби дайындығын оның жетістігінің негізгі шарты деп санайды, бұл көбінесе педагогтің санасының көзқарасы мен бағытына байланысты.

В.В. Хитрюк «инклюзивті дайындық» тұжырымдамасын құзыреттер жиынтығына негізделген және оқытудың тиімділігін анықтайтын күрделі ұғым ретінде ұсынады.

И.Н. Хазифулина «инклюзивті дайындық» емес, тұжырымдамасымен жұмыс істейді «инклюзивті құзыреттілік» мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырады. Автордың айтуынша, мұғалімдер өздерінің педагогикалық іс-әрекетінің сипатына қарай күн сайын оқушылардың әр түрлі жеке білім беру қажеттіліктеріне тап болады.

С.В. Алехина инклюзивті білім беруге дайындықты кәсіби және психологиялық дайындықты қамтитын екі компонентті құрылым ретінде қарастырады. Автор кәсіби дайындықты ақпараттық, технологиялық, түзетуші вариативті дайындық деп атайды. Психологиялық дайындықтың негізі эмоционалды қабылдау және өзінің іс-әрекетіне қанағаттану болып табылады.

Зерттеушілердің көпшілігі инклюзивті дайындық (инклюзия жағдайындағы кәсіби қызметке дайын болу) педагогтен үнемі жетілдіріп отыруды және педагогикалық мәселелерді шешудің жаңа тәсілдерін іздеуді талап ететін динамикалық құрылым екендігіне назар аударады. Бұл бағытта жұмыс істеуге дайындық білімді жетілдірумен ғана емес, ең алдымен «ерекше балалармен» жұмыс істеуге психологиялық дайындықпен анықталады.

Психологиялық дайындық - бұл адамның психикалық жағдайының ерекше формасы ретінде, субъектінің белгілі бір жағдайда әрекет етуге дайын болуында көрініс табуы, сонымен бірге бұл мақсатты оқыту барысында ұзақ мерзімді қалыптастыруды қажет ететін күрделі тұлғалық білім. Инклюзивті білім беруге психологиялық дайындық осы іс-әрекеттің сипаттамаларымен анықталады және осы іс-әрекетті ынталандыратын, түрткі болатын, үйлестіретін белсенділіктің маңызды сапаларын қамтиды. Ол осы іс-әрекеттегі өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігінен бастап, өткен тәжірибеге, іс-әрекеттің мәні мен маңыздылығын сезінуге негізделген субъект қызметінің тұрақтылығын реттейді, адамға табысқа жетуге шешім қабылдау мен сенімділік береді.

Көптеген авторлар іс-әрекетке психологиялық дайындықты күрделі көп компонентті білім деп санайды.

Дайындық ұғымының екі мағынасы бар:

- іс-әрекетке саналы, ерікті, ішкі мотивацияның болуы;
- алдағы іс-әрекетке қүзыреттілікті ұғыну жағдайы.

Психологиялық дайындық іс-әрекетке дайындықтың ажырамас бөлігі болып табылады және мотивациялық-мағыналық салаға жауап береді. Іс-әрекетті орындауға субъектіні ынталандырады. Іс-әрекеттің тиімділігі мотивацияның күшіне және өзінің іс-әрекет маңыздылығын түсінуге байланысты, ал білімдік дайындықтан кем емес.

Педагогтің инклюзияға психологиялық дайындығы келесі сипаттамаларды қамтиды:

- педагогикалық іс-әрекетті жүзеге асыруға деген ұмтылыс;
- өз кәсіби дайындығын сезіну;
- педагогикалық жағдайға сәйкес адекватты әдістер мен тәсілдерді таңдай білу;
- кәсіби өзін-өзі жетілдіруге ұмтылу;
- инновациялық іс-әрекеттің қажеттілігін түсіну;
- «субъект-субъект» ынтымақтастығына ұмтылу;
- тез өзгеретін жағдайға сай әрекет ету білігі;
- өз іс-әрекетін рефлексиялау;
- жағдайды болжай білу;
- балаларға деген сүйіспеншілік.

«Педагогикалық дайындық» ұғымын түсіндірудің әртүрлілігі бірқатар тәсілдерді анықтауға мүмкіндік береді.

Психологиялық тәсіл (М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович, Л.С. Кандыбович дайындықты эмоционалды, ерік-жігерлік және іс-әрекеттік компоненттерін қамтитын күрделі ұғым ретінде құрылымдайды.

Функционалды тәсіл (Е.П. Ильин, Д.Н. Узнадзе, А. Ц. Пуни және т.б.) дайындықты индивид өзінің ресурстарын (психологиялық және қүзыреттілігін) іс-әрекеттерді жасауға жұмылдыратын күй ретінде қарастырады.

Тұлғалық тәсіл (Н.В. Пушкин, Л.С. Нерсисян және басқалары) дайындықты жеке сипаттамалар жүйесі ретінде қарастырады: психофизиологиялық компонент, тұлғалық бағдар, іс-әрекетке қабілеттілік.

Барлық авторлар кәсіби іс-әрекетке психологиялық дайындық кәсіптік оқыту процесінде қалыптасады деген пікірге келіседі.

Педагогикалық дайындық құрылымын зерттеу бірқатар компоненттерді нақтылауға саяды. Әр түрлі авторлардың құрылымдық компоненттері ерекшеленеді, бірақ жалпыланған түрде үш компонентті ажыратуға болады: теориялық, практикалық және психологиялық.

С.А. Трифонова (2010) білімді, практикалық және жеке компоненттерді анықтайды.

Е.Е. Воропаева (2014) педагогикалық қызметке дайындық құрылымында мотивациялық, танымдық, белсенділік, тұлғалық компоненттерді зерттейді.

Н.Ю. Корнеева инклюзивті қүзыреттілік құрылымындағы мазмұндық (мотивациялық, когнитивті, рефлексивті) және шешуші (жедел) қүзыреттерді қарастырады.

Т.С. Калинин және Г.А. Силина (2015) инклюзивті практикаға психологиялық дайындықтың когнитивті, мотивациялық, эмоционалды-ерік компоненттерін қарастырады.

О.С. Кузьмина мұғалімді инклюзияға дайындаудың негізгі мазмұндық және ұйымдастырушылық компоненттерін ажыратады.

И.А. Оралканова (2014) бастауыш сынып педагогтардың инклюзивті білім беруде жұмыс істеуге дайындығын қалыптастыру туралы докторлық диссертациясында педагогтардың инклюзивтік психологиялық дайындығының мотивациялық-құндылық, мағыналық, жедел-әрекеттік компоненттерін қарастырады. Кәсіби іс-әрекетке психологиялық дайындық кәсіптік обілім алу процесінде қалыптасады [10, 23 б.].

О.М. Краснорядцева пікірінше, қызметке психологиялық дайындық:

- кез-келген психикалық құбылыстар мен көріністердің алдын-ала ұстанымы формасында («осы жерде және қазір» жағдайына өткен тәжірибенің проекциясы ретінде);

- өзінің әлем бейнесін «тәртіпке келтіруге» мотивациялық дайындық формасында (мұндай дайындық адамға өзінің істеп жатқан ісінің мәні мен құндылығын түсінуге мүмкіндік береді);

- даралау процесі арқылы өзін-өзі жүзеге асыруға кәсіби және тұлғалық дайындық түрінде [11, 72 б.] көрінеді.

Іс-әрекетке психологиялық дайындық күйін тұлғаның күрделі, мақсатты көрінісі деп түсіну керек. Оның құрамдас бөліктері арасында функционалдық тәуелділіктер болатын динамикалық құрылымы бар. Тұтас білім ретінде психологиялық дайындық келесі компоненттерден тұрады:

а) мотивациялық (тапсырманы ойдағыдай орындау қажеттілігі, іс-әрекетке қызығушылық, сәттілікке ұмтылу және өзін жақсы жағынан көрсету);

б) когнитивті (жауапкершілікті, міндеттерді түсіну, оның маңыздылығын бағалау, мақсатқа жету құралдарын білу, жағдайдың мүмкін болатын өзгерістерін көрсету);

в) эмоционалды (жауапкершілік сезімі, сәттілікке деген сенім, шабыт);

г) ерік-жігерлі (өзін-өзі бақылау және күштерді жұмылдыру, тапсырмаға шоғырлану, сыртқы әсерлерден алшақтау, күдіктерден, қорқыныштардан арылу). Іс-әрекетке психологиялық дайындық жағдайының пайда болуы қажеттіліктер мен мотивтерге негізделген мақсат қоюдан басталады (немесе адамның алдына қойылған немесе туындаған міндет туралы хабардар болуынан). Әрі қарай жоспар, модельдер, алдағы іс-шаралар сызбалар әзірлеу жалғасады. Содан кейін адам пайда болатын дайындықты объективті іс-әрекеттерде жүзеге асыруға көшеді, түзету үшін белгілі бір құралдар мен әдістер қолданады. Оның үстіне жағдайды талдау, шешім қабылдау, идеяның дамуы, эмоциялар, дайындықтың көрінуі мен өзгеруі іс-әрекеттің қажетті ұзақтығы мен бағытын қамтамасыз ететін басым мотивпен анықталады.

Психологиялық дайындықты қалыптастыруда мотивациялық компонент ерекше орын алады, ол «бағыттаушы білім берудің өзегі» болып табылады, өйткені «ешбір іс-әрекет мотивсіз мен мағынасыз болмайды, тіпті ең көп игерілген білім мен қалыптасқан дағдыларды да жүзеге асыру мүмкін емес» (Санжаева Р. Д., 1997). Рас, мотивациялық дайындықтың болуы «әлі де болса белсенділікке психологиялық дайындықты білдірмейді, бірақ соңғысының болуы біріншісіз мүмкін емес» (Мельничук А.С., 1996). Мотивациялық дайындықты талдауда ең қолайлы болып Б.Ф. Ломов (1988), А.Раппопорт (1994), Л.Ф.Алексеева (1997), А.В.Петровский және М.Г.Ярошевский (1998), т.б. еңбектерінде дамыған жүйелік тәсіл табылады. Мотивациялық дайындық - бұл тұлғаның өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігін шындыққа айналдырудың жеке көрсеткіші, механизмі.

В.И.Бочелюк психологиялық дайындықтың құрылымы көптеген компоненттерден тұратын көлемдік білім екенін анықтады.

Қол жетімді ғылыми тәсілдерді талдау (М.В. Гамесо, И.А.Зимняя, А.К. Маркова, Л.Ф. Спирин, А.И. Щербаков және т.б.) кәсіби дайындық мәселесі (атап айтқанда, кәсіби-педагогикалық қызметке дайындық) қарастырылып отырған дайындықта екі негізгі

компонентті бөліп көрсетуге мүмкіндік берді: психологиялық-педагогикалық, іс-әрекеттік [12, 68 б.].

Тиісінше, іс-әрекетке дайындық кезінде біз келесі компоненттерді ажыратамыз: конструктивті, ұйымдастырушылық; коммуникативті; гностикалық. Психологиялық-педагогикалық дайындықта - мотивациялық; когнитивті; эмоционалды және еріктік; тұлғалық компоненттер.

Біз мотивациялық компонентті инклюзивті білім беруде жұмыс істеудің тұрақты мотивтерінің жиынтығы ретінде қарастырамыз, әр оқушыны оқу іс-әрекетінің субъектісі ретінде тану, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жасаудағы педагогикалық қызметтің мақсаттарын түсіну, оларды оқытудың күтілетін нәтижелерінің маңыздылығы, ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды жағымды қабылдауына ішкі дайындығын қалыптастыру.

Танымдық компонент, ең алдымен, инклюзивті білім беру идеясын түсіну мен қабылдауды қамтуы керек; білім беру интеграциясы жағдайында кәсіби мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік беретін арнайы психология және түзету педагогикасы саласындағы білімді меңгеру.

Эмоционалды-еріктік компонент әр түрлі дамуында ауытқулары бар балаларды эмоционалды қабылдау деңгейінің жоғарылауымен көрінуі керек (қабылдау-қабылдамау); педагогтардың дамуында ауытқушылығы бар балалармен қарым-қатынаста болатын эмоционалды қиындықтардың деңгейінің төмендеуі және сапасының өзгеруі; кәсіби іс-әрекеттегі эмоционалды өшуді және басқа жағымсыз эмоционалды құбылыстарды жеңудегі педагогтардың ресурстық деңгейін арттыру.

Мазмұны тұлғаның кәсіби жарамдылығын анықтайтын мінездемелік, эмоционалды-еріктік, адамгершілік-этикалық, коммуникативті және басқа сапалар арасынан маманның кәсіби маңызды тұлғалық қасиеттерінен тұратын тұлғалық компонент [12, 105 б.].

Қорытынды. Инклюзивтік тәжірибе - бұл мұғалімнен жаңаны қабылдауға дайын болуды және жаңаша әрекет етуді талап ететін инновациялық тәжірибе.

Қалыптасқан дайындық жағдайы педагогке өз міндеттерін сәтті орындауға, білім, білік, дағды, тәжірибе, жеке қасиеттерін дұрыс пайдалануға, өзін-өзі бақылауды сақтауға және оқу-тәрбие процесінің талаптары мен тәрбиеленушілердің ерекшеліктеріне сай әрекеттерді қайта құруға көмектеседі.

Сонымен, инклюзивті білім беруге психологиялық-педагогикалық дайындық, қатынастың мазмұны ретінде, адамның тиімді кәсіби іс-әрекетінің сәттілігінің қажетті алғышарты болып табылады. Психологиялық-педагогикалық дайындықтың мазмұны мен құрылымы психикалық процестерге, күйлерге, тәжірибеге, тұлғалық қасиеттерге және оның қатынастарына қойылатын қызметтің талаптарымен анықталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
2. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343>
3. *Выготский, Л.С. Коллектив как фактор развития аномального ребенка / Л.С. Выготский // Проблемы дефектологии. – М. -1995. – С.306 – 327.*
4. *Возняк, И.В. Интеграция детей с ограниченными возможностями в образовательный процесс: начальная школа / И.В. Возняк, Л.В. Годовникова.– Волгоград: Учитель, 2011.–87 с.*
5. *Божович, Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе / Л.И. Божович // Вопросы психологии. -2016. -№ 2.- С. 63-68.*
6. *Инклюзивті білім беру жағдайында қызмет ететін мұғалімдердің кәсіби құзіреттіліктеріне қойылатын талаптарды дайындау бойынша әдістемелік ұсынымдар.– Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015 – 32 б.*

7. Анцыферова, Л.И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. 2014. -№ 2. - С. 35-44.
8. Гончарова, Е.Л. Нарушения в психофизическом развитии детей. [Электронный ресурс] / Е.Л. Гончарова, О.И. Кукушкина // Альманах Института коррекционной педагогики РАО. - 2012. - № 5. - С. 25-30. - URL:<http://ise.edu.mhost.ru/almanah/>
9. Лежнина, Л.В. Формирование готовности будущего педагога- психолога к профессиональной деятельности: монография / Л.В. Лежнина. - М.: Издательство «Прометей» МПГУ, 2015. - 240 с.
10. Оралканова И.А. Формирование готовности учителей начальных классов работе в условиях инклюзивного образования: дис...докт. философии (PhD). – Алматы, 2014. – 210 с.
11. Краснорядцева, О.М. Опыт разработки и реализации психолого- образовательного сопровождения процесса подготовки высококвалифицированных рабочих / О.М. Краснорядцева // Психология обучения. - 2017. - № 5.- С. 72-82.
12. Мовкебаева З.А. Роль высших учебных заведений в модернизации процесса образования лиц ограниченными возможностями в развитии// Вестник КазНПУ имени Абая (Серия «Специальная педагогика». - № 1-2 (28-29). – 2012. – С. 34-38.

References:

1. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
2. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343>
3. Vygotskiy, L.S. Kollektiv kak faktor razvitiya anomal'nogo rebenka / L.S. Vygotskiy // Problemy defektologii. – М. -1995. – S.306 – 327.
4. Voznyak, I.V. Integratsiya detey s ogranichennymi vozmozhnostyami v obrazovatel'nyy protsess: nachal'naya shkola / I.V. Voznyak, L.V. Godovnikova. – Volgograd: Uchitel', 2011. – 87 s.
5. Bozhovich, L. I. Etapy formirovaniya lichnosti v ontogeneze / L.I. Bozhovich // Voprosy psikhologii. -2016. -№ 2.- S. 63-68.
6. Inklyuzivti bilim beru zhasdayynda qyzmet yetetin mұғалimderdiң kәsibi qўziretiliklerine qoyylatyn talaptardy dayyndaу boyynsha әdistemelik ұsynymdar.–Astana: Y. Altynsarin atyndaғы Ұлттық bilim akademiyasy, 2015 – 32 b.
7. Antsyferova, L.I. O dinamicheskom podkhode k psikhologicheskomu izucheniyu lichnosti / L.I. Antsyferova // Psikhologicheskiy zhurnal. 2014. -№ 2. - S. 35-44.
8. Goncharova, YE.L. Narusheniya v psikhofizicheskom razvitiy detey. [Elektronnyy resurs] / YE.L. Goncharova, O.I. Kukushkina // Al'manakh Instituta korrektsionnoy pedagogiki RAO. - 2012. - № 5. - S. 25-30. - URL:<http://ise.edu.mhost.ru/almanah/>
9. Lezhnina, L.V. Formirovaniye gotovnosti budushchego pedagoga- psikhologa k professional'noy deyatel'nosti: monografiya / L.V. Lezhnina. - М.: Izdatel'stvo «PrometeY» MPGU, 2015. - 240 s.
10. Oralkanova I.A. Formirovaniye gotovnosti uchiteley nachal'nykh klassov rabote v usloviyakh inklyuzivnogo obrazovaniya: dis...dokt. filosofii (PhD). – Алматы, 2014. – 210 с.
11. Krasnoryadtseva, O.M. Opyt razrabotki i realizatsii psikhologo- obrazovatel'nogo soprovozhdeniya protsessа podgotovki vysokokalifitsirovannykh rabochikh / O.M. Krasnoryadtseva // Psikhologiya obucheniya. - 2017. - № 5.- S. 72-82.
12. Movkebayeva Z.A. Rol' vysshikh uchebnykh zavedeniy v modernizatsii protsesа obrazovaniya lits ogranichennymi vozmozhnostyami v razvitiy// Vestnik KaZNPУ imeni Abaya (Seriya «Spetsial'naya pedagogika»). - № 1-2 (28-29). – 2012. – S. 34-38.

МРНТИ 14.29.27

<https://doi.org/10.51889/2021-1.1728-5496.12>

A.M. Shatayeva¹, L.X. Makina¹, D.A. Batayev²

¹Kazakh national pedagogical University named after Abai